

דף כה

'האומר יברוך טובים הרי זו דרך המינות' – שנראה מדבריו שהצדיקים בלבד נבראו לכבוד השם ולקילוסו ולא הרשעים ועל כן אינם חייבים לברכו – ואינו כן, שכל מה שברא הקב"ה לכבודו בראו וכולם חייבים לברכו.

ויש מפרשים 'טובים' – אותם שהשפעת להם טובה והם שבעים. וזוהי דרך מינות כי משמע שהשבעים בלבד יש להם לברך ולא האחרים (תלמיד רבנו יונה ברכות לד).

'על קן צפור יגיעו רחמיך... – משתקין אותו... וחד אמר, מפני שעושה מדותיו של הקדוש ברוך הוא רחמים ואינן אלא גזירות' –

הרמב"ם ז"ל בספרו מורה הנבוכים (ג, מה) נתן טעם למצות שלוח הקן ולאיסור 'אותו ואת בנו', משום שהתורה חסה על בעלי החיים; הנה חלק מדבריו שם: 'וכן אסר לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד – להשמר ולהרחיק לשחוט משניהם הבן לעיני האם, כי צער בעלי חיים בשה גדול מאד, אין הפרש בין צער האדם עליו וצער שאר בעלי חיים: כי אהבת האם ורחמיה על הולד אינו נמשך אחר השכל, רק אחר פועל הכח המדמה, הנמצא ברוב בעלי חיים כמו שנמצא באדם. והיה זה הדין מיוחד ב'שור ושה', מפני שהם – מותר לנו אכילתם מן הביתיות הנהוג לאכלם, והם אשר תכיר מהם האם מן הולד. וזה הטעם גם כן ב'שילוח הקן'...

ואם אלו הצערים הנפשיים חסה התורה עליהם בבהמות ובעופות, כל שכן בבני האדם כולם. ולא תקשה עלי באמרו ז"ל: 'האומר על קן צפור יגיעו רחמיך...' – כי הוא לפי אחת משתי הדעות אשר זכרנום – רצוני לומר: דעת מי שחושב שאין טעם לתורה, אלא הרצון לבד, ואנחנו נמשכנו אחר הדעת השני'.

והרמב"ן ז"ל (בפרשת תצא) השיג על דברים אלו, ותורף דבריו שהמצוות נועדו ללמד את האדם דעת ולתקן את מידותיו, וגם מצות 'אותו ואת בנו' טעמה כדי ללמד אותנו מדת הרחמנות, ומניעת הרגלנו באכזריות, ולא משום רחמים על בעלי החיים, שאם כן, היה אוסר השחיטה עלינו – אלא כל דבר שהוא לצרכנו, אעפ"י שכרוך בסבל לבעל חיים, אין אנו מנועים מלעשותו. וזהו שאמרו שמשתקין את העושה מדותיו של הקב"ה רחמים ואינן אלא גזרות – כלומר גזרות הן על האדם, כדי להדריכו ללמדו ולתקנו, ולא משום רחמים על הבהמה כשלעצמה.

אולי יתכן לומר שסוף כוונת הרמב"ם גם כן כענין זה – משום תיקון האדם שלא יתאכזר על בעלי החיים. וכן נראה מרבנו בחיי (דברים כב, ו) שהבין ככוונת הרמב"ם.

ואולם הרשב"א בתשובה (ח"ד רנג) חולק על הטעמים שכתב הרמב"ם לפי שאין הטעמים מיושבים עם פרטי הלכותיה של המצוה (וכגון שוחט האם בסוף היום ואת הבן בתחילת הלילה; שוחט חיה ובנה, ועוד). וסיים: 'והו"ף מכבוד הרב ז"ל (– הרמב"ם), אין משגיחין בטעמים האלו, וברוך היודע טעם גזרותיו'.

כנראה הבין הרשב"א דברי הרמב"ם כפי הפשטות, שהתורה חסה על צערם של בעלי החיים ולכך הקשה כל אותן קושיות, אבל לפי באור הרמב"ן שהכל כדי ללמד רחמנות באדם, לא קשה, כי אמנם יש גדרים ותנאים מסוימים למצוה, מכל מקום כללות המצוה מגבילה ומרסנת את האדם מן האכזריות הטבעית, ומחדירה לתודעתו את הרחמנות. וע"ע בספר החינוך תקנה; תפארת ישראל למהר"ל פרק שישי.

ויש לעיין בשיטת הרמב"ם, הלא הוא עצמו (בהלכות תפלה ט, ו) פסק הלכה זו בטעמה: 'מי שאמר בתחנונים, מי שריחם על קן ציפור שלא ליקח האם על הבנים או שלא לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד, ירחם

עלינו, וכיוצא בענין זה – משתקין אותו, מפני שמצות אלו גזרת הכתוב הן ואינן רחמים, שאילו היו מפני רחמים, לא היה מתיר לנו שחיטה כל עיקר'. – והרי לכאורה סותרים דבריו אלו לדבריו במורה הנבוכים, שכתב שם שאנו נוקטים לעיקר אחר הדעה הנותנת טעמים למצוות התורה [וגם בחיבורו הגדול כתב הרמב"ם שיש לאדם להתבונן במשפטי התורה ובחוקיה וליתן להם טעם ככל שיוכל – ע' בסוף ספר קרבנות ועוד], וטעמה של מצוה זו מפני הרחמים, ואילו כאן ביטל טעם זה? על כרחנו לחלק ולומר שיש הפרש בין האומר זאת בתפלתו (כפי שהדגיש הרמב"ם מ' שאמר בתחנונים...'). וכן מדויק בדברי רש"י בברכות ובעוד ראשונים, ובין הדורש טעמי המצוות בלימודו, שהרשות בידו ליתן טעם כדי להחכים וללמוד לקח ומוסר. וכן כתב התוספות יום-טוב. וכן מובא בספרים:

כתוב בתרגום יונתן בן עוזיאל, שכך אמר הקב"ה לישראל: עמי בני ישראל, כמו שאבינו רחמן בשמים, כך תהיו אתם רחמנים בארץ – ושור או שה אתו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד; – אכן, בעניני תפילה אמרו (ברכות לג): האומר 'על קן צפור יגיעו רחמיך' – משתקים אותו, שעושה מדותיו של הקב"ה רחמים, ואינן אלא גזירות. ואילו כאן מזכירים חכמים מצוותיו של הקב"ה שהן של רחמים – לפי שכשאדם עוסק בתורה צריך ללמוד ממצוותיה, לנחול לעצמו מדות טובות; ואולם התפילה עיקרה למעלה מן המדות. האדם מדבר לעצמותו יתברך אשר אין מחשבה נתפסת בו כלל, וכך היא התפילה שמתפלל שהקב"ה יאיר עיניו במקום שאין ידו מגעת. וכך אמרו בפסיקתא: מי כה' אלקיני בכל קראנו אליו – 'אליו' ולא למדותיו; – ועוד, שאדם כשהוא מתפלל הרי הוא עומד לפני הקב"ה כעבד לפני אדונו ומה לו לעבד לחטט במטמונותיו של רבו? אין לפניו אלא גזירת רבו בלבד; ברם, אדם מישראל כשהוא עוסק בתורה, הרי הוא באותה שעה כבן שמגלים לו סודות בית אביו והוא עצמו מחטט ומוצא... (עפ"י מי השילוח אמור. מובא בספר הפרשיות שם. ע"ע בנפש החיים סוף שער ג).

א. עדיין דברי הרמב"ם במו"נ לכאורה אינם תואמים למה שכתב בהלכותיו, ששם כתב שדעה זו שבגמרא דחוייה מהלכה, משמע שאף בנוגע לתפלה אין טעם זה קיים. וצ"ע. גם בעיקר דבריו בספר המורה שמשנה סתמית זו נשנית כדעה דחוייה, תמה על כך המהר"ל (תפא"י 1).

ב. עיקר הדבר שאיסור 'אותו ואת בנו' יש בו טעם משום רחמנות – מבואר לרוב במדרשים, וכן בדברי הראשונים – ע' למשל ויק"ר אמור כז, יא; דב"ר תצא ו, א; תוס' כאן בשם הקלירי; מלחמות ה' להרמב"ן ברכות פ"ה; אבן עזרא שמות כג, יט; חזקוני דברים כב, ו ועוד.

'הני תלתא אי לאו דכתבינחו משה באורייתא ואתא אנשי כנסת הגדולה ותקנינחו בתפלה אנן לא אמרינן להו, ואת אמרת כולי האי, משל למלך...' – ע' דברים עמוקים בספר בית יעקב פר' אמור לד.

'הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים שנאמר ועתה ישראל מה ה"א שאל מעמך כי אם ליראה מכלל דיראה מילתא זוטרתא היא...' –

ע' דברים עמוקים בעניני בחירה וידיעה [ובדברי הרמב"ם והראב"ד הל' תשובה], בספר מי השלוח ח"א וירא ד"ה ותכחש; ר"פ קרח; סו"פ וילך; ח"ב יתרו (ד"ה וישמע); צדקת הצדיק מ; דובר צדק עמ' 11; לקוטי מאמרים (עמ' 218); קומץ המנחה כז; פרי צדיק פסח יז, מה; בית ישראל (אמת ליעקב) סדיגורא, לקוטים יז; בני יששכר אדר י, א; סיון ה, יט; משך חכמה בראשית, נח, לך; סוד ה' ליראיו פרק מלחמת היצר. וע"ע: שו"ת הרדב"ז מכ"י בסוף הספר, ובסו"ס נצח ישראל למהר"ל, מהרה"ק מקוונניץ; דרשות בית ישי ז.

בשם הרה"ק מקוצק: כל הדברים שבעסקי העולם הזה אם תבקש מהשי"ת ספק אם ימלא בקשתך אם לאו, חוץ מיראת שמים – שאם תבקש ודאי יתנו לך (עפ"י נפלאות חדשות דף ג.נ.).

'איין, לגבי משה רבינו מילתא זוטרתא היא' –

– יראה זו היא הבושה אשר יבוש היודע כי ה' נצב עליו ומשגיח בכל מעשיו. וזה כלל גדול בתורה ובמעלות הצדיקים אשר הולכים לפני האלקים: 'שויתי ה' לנגדי תמיד'. כי אינו דומה ישיבת האדם ותנועותיו ועסקיו והוא לבדו בביתו, כשיבותיו ועסקיו והוא לפני מלך גדול כו' (לשון הרמב"ם במורה הנבוכים ח"ג נא). ובדורו של משה שהשכינה שרויה ביניהם ועין בעין נראה עליהם (ראיה – אותיות 'יראה'), מילתא זוטרתא היא;

– אותו הדור אשר משה רבינו עמם, הענו מכל האדם, ודאי כולו קטן בעיניו; כי היאך יתגאה אדם להבל דמה כשמשא האדם הגדול בענקים הוא בעיניו כאין. ואם כן – היראה דבר קטן היא לגביו, כי ענוה מביאה לידי יראת חטא (סוטה מט);

– לאותו הדור העומד 'לגבי משה' – לנוכח משה, ורואה כל אותם נסים וגבורות. והוא שמסיים בפרשה זו: וידעתם היום כי לא את בניכם... כי עיניכם הראת וגו' – ואם כן נקל עבורכם ליראה את ה'; – כתבו חכמים האחרונים: אף משה שאומר זאת לישראל, יודע הוא בהם כי לגביהם מילתא זוטרתא היא, שהרי באמת במתן תורה היו כל ישראל כמשה, ואף אחר כך כל אחד ואחד מישראל יש בו ניצוץ מנשמת משה (כמו שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה – התורה מורשה ומשה מורשה). ואותם הכתרים שניטלו מישראל אחר מתן תורה, ניתנו למשה; ואיתא כי בשבת מחזיר אותם משה לישראל, ועל כן כל ישראל זוכים ליראה בשבת וקרובים יראי שמי (מלאכי ג), ואף 'עם הארץ אימת שבת עליו' (מתוך ספר הפרשיות).

'משל לאדם שמבקשין הימנו כלי גדול ויש לו – דומה עליו ככלי קטן, קטן ואין לו – דומה עליו ככלי גדול'. היראה היא המעלה הראשונה והבסיסית לפני שאר כל המעלות, ומשולה היא ללחם המחיה את האדם; והנה העני שאין לו כלום, מתואר בכך שאין לו אפילו פת לחם, ואילו העשיר אינו מתואר בזה שיש לו לחם. כמו כן היראה; לאדם שהיא נעדרת מאתו הרי היא נחשבת כ'כלי גדול', שאז הוא יתואר בכך שהוא חסר יראה, ואילו האדם השלם לא יתואר כלל במעלת היראה שהרי היא המעלה ההכרחית והקודמת לכל, ראשית חכמה יראת ה' (מי השלוח ח"ב עקב ד"ה ועתה).

'המכנה בעריות משתקין אותו. תנא רב יוסף: קלון אביו וקלון אמו'. הרמב"ם (בפירוש המשנה), רבנו חננאל והערוך (ערך כ"ן) פרשו 'מכנה בעריות' – שקורא 'אביו, אמו, ואחותו' במקום 'אביך, אמן, אחותך' [וכן מצינו לשון 'כינוי' בדברי חכמים, על החלפת גוף ראשון לגוף שני, או נוכח לנסתר וכד', כפי שהביא רש"י במשנה מהספרי, וכן יש בגמרא בשבועות לו.]. וכבר העירו המפרשים (ע' טורי אבן; חתם סופר אה"ע ח"ב יח) כיצד התעלמו מהפירוש המפורש בגמרא ונתנו פירוש אחר למשנה.

מסתבר שלפני הרמב"ם ור"ח היתה גרסה אחרת בגמרא, וכפי שנמצא בכת"י מינכן בדברי רב יוסף: 'משום קלון אביו ואמו'. לפי גרסה זו מפרש רב יוסף מדוע רצה בעל הקריאה 'לכנות' בשעת הקריאה, משום שהוא סובר שיהא זה עלבון וקלון לומר לאזני השומע 'ערות אביך, ערות אמן' ומתיר לעצמו לשנות לשון הכתוב לגוף שלישי. חז"ל אסרו זאת ואמרו 'משתקין אותו' (עפ"י עיונים בדברי חז"ל ובלשונם עמ' קא).

תנא דבי רבי ישמעאל, בישראל הבא על הכותית והוליד ממנה בן לעבודה זרה הכתוב מדבר.
 בספר הערוך ('ארם' א) פירש שמשתקים את האומר לא תתן מזרעך באומה ידועה שמעבירים מזרעם
 למולך כגון ארמיים – שמכלל דבריו משמע ששאר האומות שאינם מעבירים מזרעם למולך – מותר,
 לפיכך משתקים אותו בנויפה, אלא פירוש הכתוב כדתנא דבי רבי ישמעאל: בישראל הבא על הגויה
 והוליד ממנה בן לעבודה זרה הכתוב מדבר, ואין הפרש בין מולך לשאר ע"ז (וכן תרגם יונתן. וזה דלא
 כמשמעות פרש"י שתנא דבי רבי ישמעאל בא לפרש את הפירוש שעליו אמרו במשנה משתקין אותו – כפי שהעיר המהרש"א).

מעשה ראובן. ע' בספר מראית העין להחיד"א (שבת נה:): [ובספריו כסא רחמים (מסכת סופרים ט, ט) ופני דוד (סו"פ וישלח)]
 ובספר מגדים חדשים (לר"ד וויס שליט"א. שבת נה) – מעשים מהרמ"א ומהב"ח אודות מעשה ראובן.

(ע"ב) 'אזהרות ועונשין נקריין ומתרגמין. פשיטא, מהו דתימא ניחוש דלמא אתו למעבד מיראה'
 – לא אמר ניחוש דלמא פייגא דעתייהו דצבורא – שזה אין שייך אלא בקללות הנאמרות על כלל
 הציבור, ולא באזהרות ועונשין היחיד העובר על התורה (מהרש"א).

מעשה דוד ואמנון לא נקריין ולא מתרגמין – ואינו דומה למעשה ראובן ועגל שני וכד' שנקראים
 ולא מתרגמים, כי אי אפשר בלא קריאת התורה, משא"כ בנביא אפשר להפטיר במקום אחר, לכך לא
 נקרא כלל ברבים (עפ"י מהרש"א. והגר"א ור"ב רנשבורג הגיהו נקראין, כבמתניתין. ואילו הב"ח הגיה במשנה כגורסת
 הברייתא שלפנינו).

כל המקראות הכתובין בתורה לגנאי קורין אותן לשבח כגון ישלגנה – ישכבנה... כי שכיבה היא
 לשון נקיה המושאלת למשגל, שהרי יש במשמעותה שכיבה סתם ואין זה כינוי המיוחד למשגל דוקא,
 הלכך בתורה ובנביאים הנקראים ברבים, אין לקרוא כפי הכתיבה, אבל בכתובים מצינו נצבה שגל ואין
 הקריאה שונה, משום שאינם נקראים ברבים (עפ"י מהרש"א).

ככתבם וכלשונם'

כל ליצנותא אסירא בר מליצנותא דעבודת כוכבים דשריא –
 'שני מיני שחוק הם; האחד – ששחוק מאיזה בריה, כענין שחוק לרעהו אהיה (איוב יב) וזהו ליצנות,
 וצד ההיתר שבו ליצנותא דעבודה זרה וזה נזכר במסכת מגילה, כי זה ענין יום הפורים, שהוא
 תיקון השחוק דאדר, שלכן מנהג ישראל לעשות בו מיני שחוק וליצנות מהמן שהיה הוא לשחוק
 תחת שחוק הכסיל שהיה לו לפי שעה מישראל. ולא דווקא עבודה זרה, כי כל השס"ה
 לא-תעשה הם ענפים מלא יהיה לך... וכל מיני רע נקרא 'עבודה זרה', ואמרו (קדושין פא.) רבי
 מאיר מתלוצץ בעוברי עבירה, רק דשם אמר לו (השטן) אי לאו דמכרזי ברקיעא הזוהרו בר' מאיר
 ותורתו, משויתיה לדמך תרתי מעי, כי דבר שאין האדם עצמו נקי גם כן ממנו אין לו להתלוצץ
 מן האחר, מאחר שגם הוא עדיין אינו נקי בזה אתי לאגרויי ביה, רק מעבודה זרה גמורה דכבר
 בטלו ליצרא דע"ז מישראל, מזה יכול כל אחד מישראל להתלוצץ... (מתוך צדקת הצדיק רס).

'... ואם כן כשצריך ללמד בהקורס שלו עניני דתיהם והבליהם, צריך לדבר בלשון שיבינו שהם עניני שטות והבל איך שדבר הבל זה עשו ודבר הבל זה אשר אפילו קצת בן דעת ימאס בזה, וכדא שאמר רב נחמן במגילה דף כ"ה כל ליצנותא אסירא בר מליצנותא דעכו"ם דשריא. ובאופן זה מותר, וגם אפשר יביא קצת תועלת מזה שיבין מזה שאף עתה יש כמה דברים שאף שמחזיקים הרבה בני אדם, שהם באמת הבלים ודברי שטות ואין ללכת אחר הדברים שמחזיקים אף רוב העולם בעינים סתומות, כמו שהיו הרבה דורות שטעו בדברי הבל ושטות כאלו שהיו מליוני מליונים בני אדם ורק עם ישראל שהיו מתי מעט הבינו האמת וקבלו התורה ושמרוע בכל הדורות ומסרו נפשם עליה, וכל העולם שחקו עליהם ובזו אותם ועתה יודעים כל אומות העולם שהאמת היה עם ישראל בזה, ואפשר יבינו שגם עתה הוא כן. ואף שודאי אין לנו לדרוש בפני אומות העולם בדבר דתם שמחזיקים היום מצד שלום המדינה שבחסד השי"ת אנו שרוים בצלה בשלום ושלוחה ואנו מצוים להתפלל בשלומה, מ"מ לדרוש על הבליות העמים הקדמונים הוא דבר טוב שיביא תועלת ממילא' (מתוך אגרות משה יו"ד ח"ב סוס"י נג).

פרק רביעי

'כשבונים או מיסדים בית הכנסת או בית המדרש חדש באיזה מקום, נעשה מקודם שם מחית עמלק באותו מקום, דתיכף אחר מחית עמלק בא קדושת המקום, כמו שאמרו ז"ל (סנהדרין כ): שלש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ... מחיית עמלק ואחר כך בנין בית המקדש. ולכך קבעו רז"ל פרק 'בני העיר' המדבר מקדושת בית הכנסת ובית המדרש במסכת מגילה, כי תיכף לכל קרני רשעים אגדע – תרוממנה קרנות צדיק. ואמרו ז"ל (לעיל יז) והיכן מתרוממת קרנם – בירושלים, היינו דהרמת קרן ישראל היא מצומצמת במקום מקודש לבד בארץ ישראל ולא בהתפשטות הגורמת בטול, ובתי כנסיות ובתי מדרשות הם קדושת ארץ ישראל, כמו שאמרו ז"ל במגילה (ט). שעתידין הם שיקבעו בארץ ישראל. והשלש מצוות (להעמיד מלך למחות עמלק ולבנות בית הבחירה) הם תכופות יחד, וגם בבנין בית כנסת ובית מדרש חדש שהוא נקרא מקדש מעט כמו שאמרו ז"ל (שם) נתנשא גם כן נפש אחת נשיאות מעט, על דרך המנאת מלך, רק בכניסה לארץ היה זה קודם מחית עמלק ולעתיד לבא יהיה הסדר כמו שאיתא בפסחים (ה). בשכר שלשה ראשון' זכו לשלשה ראשון', להכרית זרעו של עשו לבנין בית המקדש ולשמו של משיח... ולעולם מחית עמלק קודמת, ולכך קדושת המקום לא פסקה, דקדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבא אעפ"י שהן שוממין, מה שאין כן מלכות בית דוד פסקה לפי שעה, לפי שהיתה אז קודמת למחית עמלק, מה שאין כן לעתיד שמו של משיח אין לו הפסק לפי שבא אחר כך, וכן בהתנשאות מעט דמקדש מעט שבגולה, כשהמחיית עמלק היינו שורש רע וגם קדושת המקום קודמים להתנשאות קדושת הנפש, אז אין לו הפסק'. (צדקת הצדיק קעו. ושמעתי שכן הוא בכל התנ"ך, במקומות שמוזכרת מלחמת עמלק ומחייתו, לעולם מזוכר בסמוך ענין בית המקדש וקדושת המקום, דוק ותשכח).